

Zakonodavna politika Vlade Republike Srbije (2004–2011) u službi revizije prošlosti

Zakon o rehabilitaciji i njegova primena kao paradigma istorijskog revizionizma u Srbiji

Milan Radanović

Uvod

Institucionalizovana selektivna politika sećanja u postsocijalističkoj Srbiji, kao oblik istorijskog pravljanja novog, kapitalističkog poretka, dobija na zamahu u prvim godinama nakon 2000. Istorijska politika nekoliko koalicioničkih vlada nakon 2000. predstavlja odraz ideološke platforme vladajućih građanskih političkih partija, koje dele zajednički antikomunistički resantiman, u većoj ili manjoj meri učestvuju u normalizovanju istorijskog nasleđa jednog od poraženih srpskih kolaboracionističkih pokreta (ravnogorski četnički pokret) ili neretko iskazuju sentiment prema ovom pokretu i njegovim protagonistima ili, pak, učestvuju u demonizovanju (ili, makar, nipodaštavanju) jugoslovenskog revolucionarnog pokreta koji je oličavala Komunistička partija Jugoslavije. Sem ideoloških razloga, nosioce državne revizije prošlosti motivišu i politički razlozi: sticanje političkog kapitala ispravljanjem navodnih istorijskih nepravdi.

U kreiranju istorijske politike vladajuće građanske partije imale su značajnu podršku drugih revizionističkih subjekata, osobito akademskog istorijskog revizionizma, dok su istorijska publicistika i mediji, ali i Srpska pravoslavna crkva, često vršili anticipatorsku ulogu u određivanju smernica ka definisanju državne istorijske politike.

Jedan od zamišljenih ciljeva istorijske politike vladajućih nacionalističkih struktura novonastalih država na tlu bivše Jugoslavije (naročito na primeru Hrvatske i Srbije), predstavlja tzv. „nacionalno pomirenje“.¹ „Prevladavanje prošlosti“, posredstvom radikalne izmene slike istorijske realnosti, podrazumeva „definitivno usaglašavanje prošlosti“, tj. projekciju prihvatanja rezultata novog sagledavanja prošlosti (koji su predstavljeni kao

¹ Ovaj politički fenomen karakteristika je istorijske politike postsocijalističke Hrvatske još od početka 1990-ih, i izraženiji je u Hrvatskoj nego u ostalim delovima nekadašnje zajedničke države, stoga je već naučno problematizovan i analiziran; vid. Albert Bing, „Pomirbena ideologija i konstrukcija identiteta u suvremenoj hrvatskoj politici“, Dijalog povjesničara-istoričara, 10/1, Osijek 22–25. rujna 2005, (ur. Igor Graovac), Zagreb, 2008, str. 327–340.

neideologizovani i lišeni svake pristrasnosti) kao podrazumevajućeg normativa. Ovakva shvatanja podrazumevaju da društva u kojima bi bilo izvršeno „nacionalno pomirenje“ zagovornika emancipatorskih ideologija i ideologija poraženih kolaboracionističkih snaga, očekuju zajamčen put u „uspešnju budućnost“.

U Srbiji nakon 2000. „nacionalno pomirenje“ priželjkuju zagovornici teze o građanskom ratu na tlu Srbije 1941–1944, iako je čitav niz srpskih i jugoslovenskih istoričara tokom socijalističkog razdoblja, pojedini i nakon ovog perioda, naučno dokazao da je ratni oružani sukob na tlu Srbije podrazumevao pre svega oslobodilačku, antifašističku borbu, dok je unutar nacionalni sukob između partizanskih snaga predvođenih KPJ i kvislinških i kolaboracionističkih formacija, vođen usled svrstavanja antikomunističkih snaga u službu okupatora.² Sem toga, u uslovima okupacije, i to striktno i represivne kakva je bila nemačka okupacija u Srbiji, nije bilo objektivnih mogućnosti za vođenje građanskog rata; nasuprot tome, uslovi okupacije omogućili su četničkom pokretu zavođenje dugotrajnog terora u ruralnim delovima zemlje.

Izjava Milana Parivodića, ministra za ekonomske odnose sa inostranstvom, povodom usvajanja nacrtu Zakona o rehabilitaciji na sednici Vlade Republike Srbije, 24. novembra 2005, pre nego što je zakon upućen Narodnoj skupštini na usvajanje, predstavlja tipičan primer zagovaranja „nacionalnog pomirenja“. Parivodić ističe da je zakon „životno značajan jer afirmiše istorijsko pomirenje među Srbima širom sveta, i među svim građanima Srbije“, i dodaje da zakon „postavlja temelje ponovnog moralnog ujedinjenja“ i predstavlja „uslov uspešnije budućnosti“.³ Sličan rezon zastupa Gojko Lazarev, sudija Okružnog suda u Šapcu, koji je 3. novembra 2006. potpisao prvo pravosnažno rešenje o rehabilitaciji u Srbiji, ističući „dobre strane“ Zakona o rehabilitaciji, karakterišući zakon kao „zdrav temelj srpskog nacionalnog pomirenja bez koga nema efikasne izgradnje demokratske države“.⁴

U obrazloženju predloga za donošenje rešenja o rehabilitaciji dvojice žandarma ubijenih 7. jula 1941. u Beloj Crkvi, rehabilitovanih od strane Okružnog suda u Šapcu 11. decembra 2008, stoji: „Slavljenje ubistava Lončara i Brakovića ostavilo je dugotrajne negativne posledice i sprečilo proces nacionalnog pomirenja i prevladavanja još uvek snažnih ideoloških podela. Njihova rehabilitacija, po mišljenju veštaka, predstavljala bi značajan doprinos suočavanju srpskog društva sa njegovim totalitarnim nasleđem, koje je i dalje snažna brana pune modernizacije i demokratizacije Srbije“.⁵ Obrazloženje predstavlja mišljenje istoričara Koste

² Žarko S. Jovanović, „Uporednost oslobodilačkog i građanskog rata“, Tokovi. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/1993, Beograd, 1993, str. 181–186.

³ Milan Parivodić, „Istorijski značaj Zakona o rehabilitaciji“, Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, VI, 2/2008, Beograd, 2008, str. 91. Ministar Parivodić se 4. decembra 2005. u na TV B92 naglašeno afirmativno izrazio o predsedniku kvislinške vlade i ratnom zločincu, Milanu Nediću.

⁴ Mirosljub Mijušković, „Zločini pobednika“, Politika, CIV, 33672, Beograd, 6.8.2007, str. 7.

⁵ Ljiljana Milenković, „Priča o 7. julu 1941. Bratoubilački ustanički pucanj“, Akter. Magazin za savremenu Srbiju,

Nikolića, naučnog saradnika Instituta za savremenu istoriju. Prema mišljenju državnog sekretara Slobodana Homena, nalazi Državne komisije za utvrđivanje okolnosti pogubljenja generala Dragoljuba-Draže Mihailovića, „doprineće pomirenju između srpskog naroda“.⁶

Usvajanje Zakona o izmenama i dopunama Zakona o pravu boraca (2004) i Zakona o rehabilitaciji (2006, 2011)

Ozakonjenje političkih deklaracija, kakvi su revizionistički zakoni usvojeni u Narodnoj skupštini Republike Srbije, u tri navrata, postulirano je kao nužan „uslov uspešnije budućnosti“, koja je nemoguća bez projektovanog „nacionalnog pomirenja“, koje podrazumeva prihvatanje i normalizovanje poraženih kvislinških i kolaboracionističkih snaga iz prethodnog rata. Ipak, istorijski konflikti ne mogu biti razrešeni nekakvim političkim konsenzusom građanskih partija. Očigledno je da u pozadini ovih napora egzistira pokušaj nametanja ideologije jednog poraženog srpskog kolaboracionističkog pokreta, odnosno ideologije ravnogorskog pokreta. Modifikovana ideologija ravnogorskog pokreta postepeno se inauguriše kao državna ideologija, odnosno novi kriterijum političke normalnosti.

Pre izglasavanja Zakona o rehabilitaciji, Narodna skupština Republike Srbije je 21. decembra 2004. usvojila Zakon o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica (ovaj zakon kolokvijalno je poznat kao „Zakon o izjednačavanju prava partizanskih i ravnogorskih boraca“).

Prema članu 2. zakona, ustanovljena je *Ravnogorska spomenica 1941*. „Njeni nosioci se u pogledu prava utvrđenih Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica, izjednačavaju sa nosiocima 'Partizanske spomenice 1941'.“ Prema članu 15. zakona, podrazumeva se izmena člana 35. Zakona o pravima boraca: „Sva prava predviđena ovim zakonom odnose se na sve pripadnike NOR-a“, uključujući, kako sugeriše zakonodavac, i pripadnike ravnogorskog četničkog pokreta, „bez obzira da li su osuđeni pravosnažnim sudskim presudama da su učestvovali u borbama protiv partizanskih odreda, Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Jugoslovenske armije.“⁷

Izmenom ranijeg zakona omogućeno je ne samo izjednačavanje prava nosilaca Partizanske i novoustanovljene Ravnogorske spomenice, već i političko rehabilitovanje ravnogorskog četničkog pokreta. Zakonom je naznačeno izjednačavanje ratnih veterana „bez obzira“ da li su pripadnici jednog od dva pokreta „osuđivani pravosnažnim sudskim presudama“ kao učesnici

41, Beograd, 12.7.2010, str. 23.

⁶ V.C. Spasojević, „Komisija za utvrđivanje istine o Draži Mihailoviću potvrdila da je ubijen na Adi. Grob nikad neće naći“, Večernje novosti, LVIII, Beograd, 15.4.2011, str. 5.

⁷ „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica“, Službeni glasnik Republike Srbije, LX, 137/2004, Beograd, 24.12.2004, str. 1.

u borbenim aktivnostima na strani okupatora.

Komentarišući predlog ovog zakona u intervjuu stranačkom glasilu Srpskog pokreta obnove, partije predlagača zakona, historičar Kosta Nikolić, naučni saradnik beogradskog Instituta za savremenu istoriju i jedan od istaknutih protagonista sprege između akademskog historijskog revizionizma i državne revizije prošlosti, ističe da je nužno osloboditi se „stereotipa po kojima su partizani bili oslobodioci i heroji“ i dodaje: „Ovaj predlog zakona je značajan zbog toga što srpska država, kakva god da je, mora, kako je istakao i Vuk Drašković, da ispravi jednu veliku historijsku nepravdu. Srpska država mora formalno da zauzme stav, da se odredi prema tim bolnim događajima iz Drugog svetskog rata. Ako to ne uradi, ispašće da još uvek veruje u tu crno-belu sliku po kojoj su četnici bili izdajnici. (...) U tom kontekstu predlog ovog zakona predstavlja jasan historijski diskontinuitet. Ako smo iskreno opredeljeni za tranziciju moramo stvoriti društvo diskontinuiteta u odnosu na početak jednog neprirodnog poretka koji je označavao nasilje nad istorijom, a nastao je odmah posle Drugog svetskog rata. (...) U mnogim sferama je nastavljeno po starom. Mislim da je krajnje vreme da se izvrši radikalni raskid sa tim nasleđem, jer u svetu više nema nikakvog spora šta je bio komunizam: totalitarna ideologija po ciljevima i metodama veoma bliska nacizmu u Nemačkoj i fašizmu u Italiji. (...) Po mom kritičkom sudu mi treba da izvršimo tranziciju u odnosu na društvo koje je počelo da se stvara u Srbiji 1944. godine. Osnovni postulati sadašnjeg srpskog društva još uvek su imanentni onome što je tada uspostavljeno: mi se, recimo, i dalje kolebamo u pogledu privatizacije.“⁸

Usvajanje jednog oktroisanog dekreta (skandaloznog, čak i ako zanemarimo rasističke izlive pojedinih poslanika iz redova vladajuće koalicije, u kontekstu odbrane predloga zakona),⁹ historičar Nikolić označava kao pokušaj ispravljanja „jedne velike historijske nepravde“. Neizbežan poraz srpskog kvislinštva, u jednom ovakvom tumačenju, predstavljen je kao „historijska nepravda“, dok je prema međunarodno valorizovanom ishodu Drugog svetskog rata na tlu Jugoslavije, po Nikoliću, nužno uspostaviti „historijski diskontinuitet“ (komentarišući nedugo potom usvajanje zakona, Nikolić je bez zadržke priznao kako su „prema njegovom kritičkom sudu u pravu bili oni koji su izgubili rat 1945. godine.“¹⁰) Pobjeda revolucionarnog i oslobodilačkog pokreta sa širokom podrškom u narodu, predstavljena je kao pobjeda „totalitarne ideologije“ i uspostavljanje „neprirodnog poretka“. Nikolić je kritičan prema navodnom odsustvu „radikalnog raskida sa prošlošću“, potkrepljujući ovu tvrdnju tezom o navodno kolebljivoj primeni tržišne privrede, što predstavlja tipičan primer sakralizacije kapitalističkog svojinskog poretka kao tobože najdublje osnove demokratije.

⁸ Ilija Stamenović, „Kosta Nikolić, historičar: 'Ni potomak Svetog Save ne bi ga majci dobio penziju'“, Srpska reč, 358, Beograd, 10.11.2004, str. 11–12.

⁹ M. Nikić, D. Spalović, „Skupština o pravima ravnogoraca. Svađa zbog istorije“, Politika, CI, 32729, Beograd, 17.12.2004, str. 7.

¹⁰ Marijana Milosavljević, „Ofanziva SPO-a. Čičini unuci“, NIN, 2817, Beograd, 23.12.2004, str. 24.

Nužno je, prema jednom ovakvom tumačenju, raskrstiti sa svim ostacima socijalističkog nasleđa, kako na polju državne ideologije, tako i na polju ekonomske politike, iako je očigledno da je takav proces već započeo početkom Miloševićeve vladavine. „Antitotalitarna kultura sećanja još uvek predstavlja najrašireniji vid borbene liberalne moralnoistorijske teologije.“¹¹

Usvajanje zakona podržali su istoričari Predrag Marković i Slobodan G. Marković. Predrag Marković ipak napominje da „rehabilitacija pokreta Draže Mihailovića ne treba da znači rehabilitaciju kame“, misleći pritom na zločine pripadnika ravnogorskog četničkog pokreta, da bi potom insistirao na antitezi koja sugeriše kako „treba rehabilitovati pozitivan sadržaj [ravnogorskog četničkog pokreta], jer se radi o građanskom antifašističkom pokretu koji je bio relativno umeren.“ Slobodan G. Marković ističe kako smatra da se „ovim zakonom simbolički završava Drugi svetski rat“ na tlu Srbije, napominjući kako je, po njegovom mišljenju, neprimereno što vladajući politički subjekti nisu odmah nakon političkih promena 2000. godine pokrenuli ovakvu inicijativu.¹²

Narodna Skupština Republike Srbije usvojila je 17. aprila 2006. Zakon o rehabilitaciji. Prema članu 1. zakona, utvrđeno je da se zakonom uređuje „rehabilitacija lica koja su bez sudske ili administrativne odluke ili sudskom ili administrativnom odlukom lišena, iz političkih ili ideoloških razloga, života, slobode ili nekih drugih prava od 6. aprila 1941. godine do dana stupanja na snagu ovog zakona, a imala su prebivalište na teritoriji Republike Srbije“. Prema članu 5. zakona, utvrđeno je da zahtev za rehabilitaciju može podneti „svako zainteresovano fizičko ili pravno lice“, bez obzira da li je neposredno reč o licu koje je lišeno određenih prava nakon navedenog datuma.¹³

Izglasavanje Zakona o rehabilitaciji predstavlja refleks epohe. Ovaj zakon predstavlja odjek Rezolucije (1481) o međunarodnoj osudi zločina totalitarnih komunističkih poredaka (režima) koju je Parlamentarna skupština Saveta Evrope usvojila 25. januara 2006. (što se nadovezuje na Rezoluciju (1096) o uklanjanju nasleđa bivših komunističkih totalitarnih sistema, koju je isto telo usvojilo 27. juna 1996). Srbijanski parlament nije, međutim, usvojio sličnu rezoluciju na državnom nivou, kao što je to učinio Hrvatski sabor 10. jula 2006. usvojivši Deklaraciju o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945–1990. godine.¹⁴ Kao što nije bilo negodovanja povodom Rezolucije 1481 u nekadašnjim socijalističkim zemljama, tako nije bilo ni relevantnog otpora Zakonu o rehabilitaciji, u Srbiji.

¹¹ Todor Kuljić, „Kultura sećanja – istorijat“, Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/2004, Beograd, 2004, str. 143.

¹² Milosavljević, 2004, str. 23–24.

¹³ „Zakon o rehabilitaciji“, Službeni glasnik Republike Srbije, LXII, 33/2006, Beograd, 17.4.2006, str. 9–10.

¹⁴ „Hrvatski sabor: Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945–1990. godine“, Narodne novine. Službeni list Republike Hrvatske, 76/2006, Zagreb, 10.7.2006, str. 1786.

„Nije bilo većeg otpora rezoluciji [1481] jer su se bivše državne socijalističke elite preobratile u kapitalističku konkurentsku mafiju, a levičarska inteligencija

je podavno skrenula u desno.“¹⁵

U duhu Rezolucije 1481 Saveta Evrope, istoričar Srđan Cvetković, u kontekstu primene Zakona o rehabilitaciji, sugeriše: „Nameće se zaključak da bi možda bilo celishodnije i pravednije prema mnogim žrtvama koje nisu mogle i ne mogu da dočekaju i ostvare pravdu, da država u skladu sa preporukama Saveta Evrope kolektivno rehabilituje određene kategorije žrtava ideološko-političkog progona. Konačno, pored političke rehabilitacije, država bi mogla na kraju da u skladu sa istim preporukama donese i deklaraciju o osudi komunističkog režima kao nedemokratskog i odgovornog za masovno kršenje ljudskih prava posle 1945, koja bi možda imala veće dejstvo nego sve pojedinačne rehabilitacije zajedno.“¹⁶

Treba napomenuti da i pojedini podržavaoci donošenja Zakona o rehabilitaciji iz akademskih krugova, poput profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Vladimira Vodinića, ističu očigledne nedostatke i manjkavosti zakona, iskazujući opravdanu kritiku na račun zakonodavca: „Zakon omogućuje da se rehabilitacija sprovede i protiv volje žrtve, jer svako može da pokrene postupak svačije rehabilitacije. Ovo je zakon bez kriterijuma rehabilitacije. Umesto o kriterijumu za rehabilitovanje, on govori o žrtvama koje su to bile iz političkih motiva, zbog političkih progona, nepravde, što nije na odmet reći u zakonu, ali nije dovoljno, jer je na zakonu da pretendentima na rehabilitaciju, i sudu, koji o toj pretenziji meritorno odlučuje, opredeli po čemu će se odlučivati da li je neko osnovano zahtevao rehabilitaciju ili na nju nema pravo. To merilo, koje u zakonu nedostaje, sastoji se u ovome: da li bi podnosilac zahteva, da je osuđen po pravilima pravne države i poštovanjem ljudskih prava, bio osuđen i kažnjen, odnosno tako osuđen i tako kažnjen. Neobjašnjivo je, recimo, zašto zakon rehabilitaciju proteže na kažnjenost i osuđenost već od 6. aprila 1941, i za sve vreme rata, pa, prema tome, na sve kažnjenosti i osuđenosti koja ni ne potiču od države. Vreme rata nije vreme države. Država rehabilituje žrtve koje su bile njene žrtve, a ne sve i svačije, pa ni žrtve onih snaga koje su učestvovalе u ratu a koje će tek kasnije formirati državnu vlast.“¹⁷

¹⁵ Todor Kuljić, „Poslesocialistički antikomunizam“, Teme. Časopis za društvene nauke, XXXII, 2/2008, Niš, april–jun 2008, str. 415.

¹⁶ Srđan Cvetković, „I loš zakon bolji je ni od kakvog“, Politika, CVI, 34460, Beograd, 14.10.2009, str. 14.

¹⁷ Vladimir V. Vodinić, „Zakon o rehabilitaciji – tužna priča sa možda srećnim krajem“, Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, VI, 2/2008, Beograd, 2008, str. 45–46. Decidirajući kritičari Zakona o rehabilitaciji iz redova akademske desnice, poput profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Jovice Trkulje, ističu da zakon nije bio praćen donošenjem restitucionih zakona i propisa, poput zakona o denacionalizaciji. „U pravno-tehničkom smislu Zakon o rehabilitaciji je jedan od najlošijih zakona koji je donela Narodna skupština Srbije. Ove slabosti zakona otežale su, ali nisu onemogućile njegovu primenu. Zahvaljujući većini nadležnih okružnih sudova, na čelu sa Vrhovnim sudom Srbije, zakon se relativno uspešno primenjuje.“; Jovica Trkulja, „Rehabilitacija kao mera pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji“, Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti, VI, 2/2008, Beograd, 2008, str. 11.

Tvorcima zakona je bilo važno da omoguće rehabilitaciju lica koja su „lišena života, slobode, ili nekih drugih prava“, upravo nakon 6. aprila 1941, jer im ovakav vremenski okvir omogućava kriminalizovanje Narodnooslobodilačkog pokreta. Ovakav pristup najbolje se ogleda u rehabilitaciji dvojice kvislinških žandarma, ubijenih od strane partizana 7. jula 1941, u Beloj Crkvi pokraj Krupnja. Na taj način omogućena je etička i politička diskvalifikacija partizanskog pokreta, odnosno KPJ, kao pokretačke snage oslobodilačke borbe i socijalne revolucije jugoslovenskih naroda. „Da bi žrtve komunističkog terora bile rehabilitovane, neophodno je prethodno odreći se komunističke prošlosti, kao što su se Nemci odrekli svoje nacističke prošlosti.“¹⁸

Zakon o rehabilitaciji ne pravi razliku među licima koja su „lišena života, slobode, ili nekih drugih prava od 6. aprila 1941.“ Predlagačima zakona bilo je nebitno da li „zainteresovano fizičko ili pravno lice“ koje podnosi zahtev za rehabilitaciju, ne čini pokušaj zloupotrebe, podnošenjem zahteva za rehabilitaciju lica koje je nakon navedenog razdoblja lišeno života ili slobode od strane partizanskog pokreta ili posleratnih socijalističkih vlasti zbog učestvovanja u zločinu nad pripadnicima ili simpatizerima oslobodilačkog pokreta, ili zbog drugih oblika služenja okupatoru. Ovako sročeni zakon omogućio je brojne zloupotrebe koje se ogledaju u podnošenju zahteva za rehabilitacijom lica koja su tokom Drugog svetskog rata učestvovala u kolaboraciji sa fašističkim okupatorom, a koja su likvidirana od strane partizana ili su lišena slobode i sudski procesuirana od strane socijalističkih vlasti ili su figurirali kao negativne istorijske ličnosti. Predlagači zakona nisu ponudili merila pomoću kojih bi sud mogao utvrditi da li je neko lice lišeno slobode i osuđeno „iz ideoloških ili političkih razloga“, ili zbog nekog krivičnog dela, koje podrazumeva i komandnu odgovornost zbog zločina podređenih formacija.

Javnost je upoznata sa zahtevima za rehabilitaciju najistaknutijih protagonista srpskog kvislinštva i kolaboracionizma: Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i Dragoljuba Mihailovića. „Ovaj zakon krši jedno od osnovnih načela krivično-pravne rehabilitacije, koje podrazumeva da rehabilitacija zavisi od težine izvršenog krivičnog dela. Očigledno, zakon je smišljen radi toga da se izvrši rehabilitacija onih koji su osuđeni za teška krivična dela, uključujući i zločin protiv čovečnosti.“¹⁹

Sem toga, Zakon o rehabilitaciji predstavlja neposredno kršenje obavezujućih normi međunarodnog krivičnog prava o kažnjavanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti (zbog čega je 1946. sudski procesuiran vođa ravnogorskog pokreta Draža Mihailović), kao i kršenje samog Krivičnog zakonika Srbije.

¹⁸ Aleksandar A. Miljković, „Osuda komunističkog režima uslov rehabilitacije žrtava komunističkog terora“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, II, 2/2004, Beograd, 2004, str. 43.

¹⁹ Aleksandar Sekulović, „Pravni aspekti eventualne rehabilitacije Draže Mihailovića“, *Istina. List Društva za istinu o Narodnooslobodilačkoj borbi*, III, 8, Beograd, avgust 2009, str. 21–22.

Krivično-pravna rehabilitacija već je regulisana Krivičnim zakonikom Republike Srbije. „Zakonska definicija rehabilitacije iz člana 97. Krivičnog zakonika glasi: 'Rehabilitacijom se briše osuda i prestaju sve njene pravne posledice, a osuđeni se smatra neosuđivanim.' Zbog čega je onda bilo potrebno donositi ovaj zakon, kad je rehabilitacija moguća po krivičnom zakoniku? Zbog toga što se po Krivičnom zakoniku omogućava rehabilitacija samo licima osuđenim na kaznu zatvora do pet godina.“ Dakle, lica koja su osuđivana za neposredno izvršenje zločina protiv čovečnosti ili zbog komandne odgovornosti za zločine koje je počinila vojska kojom su komandovali (kakav je slučaj sa Dragoljubom Mihailovićem), ne podležu rehabilitaciji na osnovu Krivičnog zakonika. Isto tako, krivično-pravna rehabilitacija moguća je i na osnovu Zakonika o krivičnom postupku, odnosno primenom instituta ponavljanja krivičnog postupka. Krivični postupak, na osnovu ovog zakonika, moguće je ponoviti, ukoliko je presuda zasnovana na 'lažnom iskazu svedoka, ako je do presude došlo usled krivičnog dela sudije, ako se pronađu nove činjenice i novi dokazi koje mogu dovesti do oslobađanja lica koje je bilo osuđeno'. Autori Zakona o rehabilitaciji bili su svesni da se pripadnici četničkog pokreta ne mogu rehabilitovati ni primenom instituta ponavljanja postupka jer nije bilo nikakvih lažnih isprava i izjava, nije bilo krivičnih dela sudija, nema nikakvih novih dokaza i činjenica koji bi te procese doveli u pitanje. Jednom rečju, činjenično i pravno stanje je i danas isto onakvo kakvo je bilo u vreme suđenja Draži Mihailoviću i drugim pripadnicima četničkog pokreta.“²⁰

Tvorcima Zakona o rehabilitaciji bila je prevashodno na umu politička rehabilitacija pripadnika srpskog kvislinškog i rojalističkog korpusa iz perioda Drugog svetskog rata, iako su očigledna nastojanja revizionističkih subjekata da istaknu važnost formalne krivičnopravne rehabilitacije, odnosno pravosnažne forme.

Zahtev za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića podnet je neposredno nakon usvajanja Zakona o rehabilitaciji, tokom 2006, od strane Asocijacije za negovanje tradicija ravnogorskog pokreta (26. septembra 2009. zahtev za Mihailovićevu rehabilitaciju podnosi Srpska liberalna stranka). Postupak za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića pokrenut je pred Okružnim sudom u Beogradu, januara 2007, nakon čega je usledila pauza do drugog ročišta održanog 16. septembra 2010. na Vrhovnom sudu Republike Srbije. Postupak je još u toku.

Na ročištu postupka za rehabilitaciju Dragoljuba Mihailovića, održanom 9. aprila 2008, izvršeno je spajanje dva predmeta (po kojima do tad nije postupano) a kojima je pokrenut postupak za rehabilitaciju. Podnosilac jednog zahteva bio je Vojislav Mihailović, unuk generala Mihailovića. Podnosioci drugog zahteva bili su: Srpska liberalna stranka, Udruženje pripadnika Jugoslovenske vojske u otadžbini, Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog režima, koje predstavlja unuk Milana Nedića, Aleksandar Nedić, NIP „Pogledi“

²⁰ Isto, str. 21.

iz Kragujevca koje predstavlja istorijski publicista Miloslav Samardžić i, kao pojedinci, poznati pravnici i nacional-šovinisti, Kosta Čavoški i Smilja Avramov.

Predlog za rehabilitaciju Milana Nedića uputili su 3. jula 2008. Okružnom sudu u Beogradu Srpska liberalna stranka, Udruženje književnika Srbije, Udruženje Srpski sabor „Dveri“, Udruženje Srba iz Hrvatske (sekretar ovog udruženja, Simo Budimir, figurirao je kao član Srpske liberalne stranke, otud ova zloupotreba izbegličkog udruženja) i Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog terora.²¹

Usvajanje zakona o rehabilitaciji i njegovu primenu podržali su pojedini predstavnici akademskog revizionizma. Istoričar Srđan Cvetković tvrdi da Zakon o rehabilitaciji predstavlja „jedinu meru tranzicione pravde u Srbiji, koja se kako-tako primenjuje“, sagledavajući ovaj zakon kao svojevrsni demokratski sertifikat, i dodaje: „Cela priča oko rehabilitacije u javnosti se zapravo svodi uglavnom na kontroverzu o rehabilitovanju najetabliranijih antikomunističkih i kolaboracionističkih lidera. To su Slobodan Jovanović i Dragiša Cvetković, koji su rehabilitovani, zatim Draža Mihailović, čija se rehabilitacija očekuje i Milan Nedić, do čije rehabilitacije najverovatnije neće ni doći. Tu treba dodati i rehabilitaciju dvojice žandara koje je 7. jula 1941, na vašaru u Beloj Crkvi, likvidirao Žikica Jovanović Španac, koja ne bi bila toliko sporna da taj događaj slučajno kasnije nije proglašen danom ustanka u Srbiji.“²²

Narodna skupština Republike Srbije usvojila je 5. decembra 2011. izmenjeni Zakon o rehabilitaciji, koji je znatno opširniji od istoimenog prethodnog zakona, iako je u pojedinim delovima podjednako nedorečen, kontradiktoran i konfuzan. Ukazaćemo na nekoliko, prema našem mišljenju, najspornijih delova ovog zakona.

Pravo na rehabilitaciju prema članu 1. ovog zakona imaju lica nad kojima je „sudska ili administrativna odluka doneta protivno načelima pravne države i opšteprihvaćenim standardima ljudskih prava i sloboda“, ali ne ako su „za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Republike Srbije lišena života u oružanim sukobima kao pripadnici okupacionih oružanih snaga i kvislinških formacija“. Da li ovo znači da pripadnici Srpskog dobrovoljačkog korpusa i vojvođanski folksdojčeri, pripadnici okupacionih oružanih snaga, koji su lišeni života na tlu Republike Slovenije, mogu biti rehabilitovani na osnovu ovog zakona?

²¹ Prvi predlog rehabilitacije Milana Nedića podnet je još 1992. od strane nekolicine nekadašnjih poslanika Srpskog pokreta obnove. „U toj deklaraciji se kaže da je 'đeneral Milan Nedić zaslužan za spas milion ljudskih života (uglavnom Srba)', da Nedić 'nikada nije bio, niti može biti izdajnik narodni, kakvim ga proglašise komunisti', i traži se da Nedić 'bude proglašen za jednog od najvećih srpskih sinova, jer mu u veličanstvenoj zagrobnoj vojsci Srbije pripada jedna od čelnih pozicija“; vid. Momir Turudić, „Ko kači, a ko skida sliku Milana Nedića“, Vreme, 958, Beograd, 14.5.2009, str. 11–12. Izvesni aspekti javne rehabilitacije i normalizovanja ličnosti Milana Nedića ogledaju se u njegovom uvrštavanju u publikaciju Sto najznamenitijih Srba (Beograd, 1993), od strane samoinicijativnog uređivačkog odbora publikacije (članovi odbora mahom su bili članovi SANU), na čelu sa akademikom Dejanom Medakovićem.

²² Cvetković, 2009, str. 14.

Prema članu 2. ovog zakona „ne mogu se rehabilitovati i nemaju pravo na vraćanje imovine (...) pripadnici okupacionih snaga koje su okupirale delove teritorije Republike Srbije tokom Drugog svetskog rata i pripadnici kvislinških formacija, a koji su izvršili, odnosno učestvovali u izvršenju ratnih zločina“. Ovo očigledno znači da pravo na rehabilitaciju imaju lica koja su pripadala nemačkim i mađarskim okupacionim oružanim snagama, a bila su domicilna na tlu Republike Srbije, kao i pripadnici kvislinških snaga sa područja okupirane Srbije južno od Save i Dunava, ukoliko se pred predstavnicima sudske vlasti ne dokaže da su učestvovala u izvršenju ratnih zločina.

Prema članu 5. ovog zakona „rehabilituju se lica (...) čija su prava i slobode povređena do dana stupanja na snagu ovog zakona, a koja su sudskom ili administrativnom odlukom kažnjena za krivično delo iz člana 2. Zakona o zabrani izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i razdora iz 1945. ako je učinjeno samo radnjom pisanja“.²³

Viši sud u Beogradu 15. decembra 2011. rehabilitovao je kneza Pavla Karađorđevića. Poništena je odluka Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz septembra 1945. na osnovu koje je knez proglašen zločincem, kao što su poništene sve njene pravne posledice, uključujući i kaznu konfiskacije imovine. Sudsko veće je iznelo stav da je knez proglašen zločincem „iz ideološkopolitičkih razloga“.

„Posle rehabilitacije kneza Pavla prirodni je sled politička i krivično-pravna osuda onih koji su vojnim pučem izveli 27. mart 1941. godine i onih koji su organizovali demonstracije protiv pristupanja Trojnom paktu. Posle njih i svih onih koji su digli ustanak protiv fašističkog okupatora i kvislinga, oslobodili zemlju i narodu doneli slobodu. Poruka koju je Srbija dobila ovom rehabilitacijama glasi: potpisivanje Protokola pristupanja Jugoslavije Trojnom savezu fašističkih država 25. marta 1941. godine bilo je u interesu države i potreba naroda; vojni puč izveden 27. mart 1941. kojim je oboren Pakt sa fašističkim državama istorijska je greška; dizanje Ustanka i borba naroda protivu fašističkih okupatora i domaćih kvislinga 1941–1945. bila je istorijska greška; stavljanje na borbenu stranu antifašističke alijanse za vreme Drugog svetskog rata istorijska je greška; borba 'zavedenog' naroda za promenu starog društvenog i državnog sistema i vladajućih društvenih odnosa je istorijska greška; sve one koji su digli ustanak naroda Srbije, vodili narodnooslobodilačku borbu protivu okupatora i kvislinga, dali značajni doprinos pobedi antifašističke koalicije i kaznili fašističke okupatore i domaće saradnike, treba društveno osuditi, pravno goniti i kazniti. Drugim rečima, naša istorijska prošlost 1941–1945. je greška koju treba ispraviti i prekomponovati shodno potrebama i shvatanju nove demokratske vlasti.“²⁴

²³ „Zakon o rehabilitaciji“, Službeni glasnik Republike Srbije, LXVII, 92/2011, Beograd, 7.12.2011, str. 3–4.

²⁴ Momčilo Zečević, „Povodom rehabilitacije Slobodana Jovanovića i kneza Pavla Karađorđevića“, 23.12.2011, <http://www.e-novine.com/drustvo/55796-Povratak-kolaboraciji-faizmu.html>.

Na novinarsko pitanje šta misli o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića, predsednik Republike Srbije Boris Tadić je izneo vrlo afirmativan stav prema istorijskoj ličnosti kneza Pavla: „Knez Pavle je ličnost koju sam izučavao i koja je nepravедно zapostavljena u našoj istoriji. Mogu da kažem da sam jako srećan što je rehabilitovan i mislim da zasluđuje neki trg u Beogradu.“²⁵

Rehabilitacija dvojice kvislinških žandarma ubijenih 7. jula 1941, kao paradigma Zakona o rehabilitaciji

Sudsku rehabilitaciju Bogdana Lončara i Milenka Brakovića, dvojice žandarma u kvislinškoj službi, ubijenih 7. jula 1941. u Beloj Crkvi pokraj Krupnja, rehabilitovanih od strane Okružnog suda u Šapcu, pokušaćemo da predstavimo kao primenjenu paradigmu Zakona o rehabilitaciji. Datum ovog oružanog sukoba, posleratne socijalističke vlasti proglasile su za Dan ustanka naroda Srbije. Ovaj praznik ukinut je odlukom Narodne skupštine Republike Srbije, 9. jula 2001.

Sudskom rehabilitacijom dvojice kvislinških žandarma, njihova smrt postala je predmet političke manipulacije. U rešenju Okružnog suda u Šapcu o rehabilitaciji dvojice žandarma, od 11. decembra 2008, ističe se da je utvrđeno kako su žandarmi „lišeni života bez odluke suda i bez sprovedenog postupka, iz ideološko-političkih razloga, kao žrtve progona i nasilja, od strane pripadnika partizanskog pokreta, čime je povređeno njihovo pravo na život“.²⁶

Ovu sudsku rehabilitaciju treba posmatrati kao političku rehabilitaciju dvojice pripadnika kvislinškog represivnog aparata, ili u krajnjoj liniji – kao političku rehabilitaciju kvislinškog aparata. Na taj način normalizovan je čin služenja okupatoru, dok je pokret kome su pripadali izvršioци njihovog ubistva, okarakterisan kao snaga koja je još u leto 1941. vršila „progone i nasilja“ i na taj način „povređivala pravo na život“ onih koje je srpska revizionistička historiografija okarakterisala kao predstavnike organa državne vlasti. Pokret, u ovom slučaju partizanski, koji vrši „progone i nasilja“ inspirisane „ideološkim i političkim razlozima“, nije, prema logici revizionističkih istoričara i njihovih političkih mentora, oslobodilački pokret, već vinovnik „građanskog rata“ i prevratnička snaga koja je za cilj imala „osvajanje vlasti“.

Sudija Gojko Lazarev, predsedavajući veća koje je rehabilitovalo dvojicu kvislinških žandarma, obrazlažući u medijima odluku o rehabilitaciji, ističe: „Nažalost, 7. jula 1941. Srbin je ubio Srbina, što je označilo početak građanskog rata u Srbiji. Bio je to ustanak protiv države, sa jasnim ciljem promene celokupnog sistema. Narednika i kaplara likvidirali su, iz

²⁵ Veljko Lalić, „Intervju: Boris Tadić. Đinđićevom metodom rešavam problem Kosova“, Nedeljnik. Besplatan primerak uz Press, Press, 2164, Beograd, 11.1.2012, str. 27.

²⁶ Milenković, 2010, str. 22.

ideološko-političkih razloga, pripadnici partizanskog pokreta.“²⁷ Sudija Lazarev nije obrazložio na koji način su snage koje su izvršile „ustanak protiv države“, bile u mogućnosti da u uslovima nemačke okupacije izvrše „promenu celokupnog sistema“.

Sudiji Lazarevu je jula 2007. u sedištu Ministarstva za dijasporu, predsednica uticajne iseljeničke organizacije Kongres srpskog ujedinjenja, Jasmina Bulonže, uručila zahvalnicu za „nesebičan rad i zalaganje da se obelodani istina o našoj prošlosti, izvrši rehabilitacija nepravredno optuženih i povrati nezakonito oduzeta imovina“.²⁸

Rehabilitaciju dvojice žandarma javno su odobrili saradnici Instituta za savremenu istoriju, Kosta Nikolić (veštak u sudskom predmetu rehabilitacije žandarma Lončara i Brakovića) i Srđan Cvetković.

Kosta Nikolić ističe: „Trebalo se suočiti sa bolnom prošlošću. To nije bio nikakav dan ustanka, već ubistvo iz ideoloških i političkih razloga. Mislim da to ubistvo nije bilo detaljno planirano, već običan incident, koji je naknadno dobio toliki značaj. A, počinjeno je u skladu sa strategijom Komunističke partije Jugoslavije – revolucija na prvom mestu! Nije pucano u okupatore, već u predstavnike stare vlasti. To je poruka koja se slala narodu.“ Srđan Cvetković podržava odluku suda stavom: „Ovo je novi pogled na istorijske događaje koji nije ideološki obojen. Rasvetljene su složene okolnosti, a ubistvo dvojice žandarma demistifikovano, da se više ne predstavlja kao herojski čin.“ Nikolić dodatno ističe da rehabilitacija dvojice žandarma „nije nikakvo prevrednovanje istorije: Nema govora o revizionizmu. Događaji se sada, naprosto, objašnjavaju onako kako su se stvarno dogodili.“²⁹ Cvetković napominje kako je „ubistvo dvojice nedužnih žandarma“, ne predstavlja početak borbe protiv okupatora, već „početak građanskog rata.“ Cvetković dodaje kako je predstavljanje Žikice Jovanovića Španca kao narodnog heroja, tokom socijalističkog razdoblja, „bilo ideološki obojeno“.³⁰

Dakle, dvojica revizionističkih istoričara sugerišu kako je Nikolićevo stručno veštačenje u postupku rehabilitacije dvojice žandarma, „nov pogled koji nije ideološki obojen“, i „demistifikacija“ navodnog „herojskog čina“: događaj u Beloj Crkvi je „naprosto“ objašnjen onako kako se zaista odigrao. Pokušaćemo da dokažemo da ovi zaključci nisu utemeljeni u istorijskoj realnosti.

Sud i veštak (Kosta Nikolić) tvrdnjom da su dvojica žandarma „lišeni života kao žrtve progona i nasilja od strane pripadnika partizanskog pokreta“ zastupaju neprihvatljivu tezu da su sve žrtve u ratu jednake, jer ih izjednačava činjenica smrti. Dvojica pripadnika kvislinškog

²⁷ A. Delić, „Sud u Šapcu rehabilitovao žandarma kojeg je 7. jula 1941. ubio Žikica Jovanović: Španac pucao u nedužnog čoveka“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 8.1.2009, str. 16.

²⁸ Mijušković, 2007, str. 7.

²⁹ I. Mićević, „Žikica Jovanović Španac započeo je građanski, a ne rat protiv okupatora. I heroj i terorista“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 10.1.2009, str. 11.

³⁰ I. Mićević, „Žikica ponovo heroj“, Večernje novosti, LVIII, Beograd, 4.7.2011, str. 9.

aparata koji je bio nosilac „progona i nasilja“ nikako ne mogu biti proglašavani za „žrtve progona i nasilja“.

Iako su svedočenja preživelih svedoka istorijskog događaja 7. jula 1941. jasna u pogledu vinovnika oružanog sukoba u Beloj Crkvi (neposredni učesnici i očevici događaja slažu se da su žandarmi prvi zapucali na Žikicu Jovanovića i njegovog saborca, nakon što su se partizani vratili u selo želeći da spreče žandarme da isleđuju i eventualno naude učesnicima nedozvoljenog skupa), reinterpretatori ovog istorijskog događaja prenebregavaju istorijski kontekst (okupacija zemlje, uloga predratne žandarmerije u novonastalim okolnostima) i neposredan događaj (prvenstvo dvojice žandarma u izazivanju oružanog sukoba).

Vredi napomenuti da su veštak (istoričar Kosta Nikolić) i članovi sudskog veća (troje sudija Okružnog suda u Šapcu na čelu sa predsedavajućim sudijom Gojkom Lazarovom) u postupku rehabilitacije Lončara i Brakovića, tendenciozno tumačili dostupne istorijske izvore koji govore o događaju u Beloj Crkvi i ignorisali pojedina svedočenja učesnika i očevidaca koja se ne uklapaju u njihovu tezu.

U autorskom tekstu u jednom beogradskom nedeljniku, nedugo nakon sudske rehabilitacije dvojice žandarma, Kosta Nikolić je obrazložio odluku šabačkog Okružnog suda o rehabilitaciji: „Komunisti nisu pucali u ‘sluge okupatora’, već u državu kao instituciju. (...) Slavljenje ubistva Lončara i Brakovića, ostavilo je dugotrajne negativne posledice i sprečilo proces nacionalnog pomirenja i prevladavanja još uvek svežih ideoloških podela. Njihova rehabilitacija predstavlja značajan doprinos suočavanju srpskog društva s njegovim totalitarnim nasleđem koje je i dalje snažna brana punoj modernizaciji i demokratizaciji Srbije.“³¹

To što je kvislinška tvorevina u Srbiji obuhvatala deo nekadašnje teritorije Kraljevine Jugoslavije i što je deo međuratne vladajuće strukture prihvatio saradnju sa nemačkim okupatorom, ne znači da su oni bili nosilac narodnog suvereniteta niti da je kvislinška tvorevina u Srbiji bila legitimna sledbenica prethodne države. Predsednici seoskih opština i sreski načelnici bili su na udaru ustanika ukoliko bi svojom delatnošću pružali podršku kvislinškim vlastima.

Nadalje, kazujući o samom događaju koji se odigrao 7. jula 1941. u Beloj Crkvi, Nikolić ističe: „Lončar i Braković su posegli za oružjem, ali nisu stigli da ga upotrebe. Jovanović je, iz neposredne blizine, iz pištolja (nosio je dva pištolja na bokovima, kao i svi komesari iz Španskog građanskog rata) ubio Lončara i Brakovića. Lončara je jedan metak pogodio u fišekliju usled čega je eksplodirala municija.“³²

³¹ Kosta Nikolić, „Šta se zaista dogodilo 7. jula 1941. u Beloj Crkvi. Uloga seoskog vašara u srpskoj istoriji“, NIN, 3028, Beograd, 8.1.2009, str. 34.

³² Isto, str. 35.

U stručnoj analizi istorijskog događaja u Beloj Crkvi, namenjenoj veštačenju u procesu rehabilitacije dvojice žandarma, Kosta Nikolić, na osnovu korišćenih istorijskih izvora, piše o ubistvu dvojice žandarma: „Nakon kratkog vremena od odlaska, pojavila se patrola u sastavu žandarmerijskog narednika Bogdana Lončara i žandarmerijskog kaplara Milenka Brakovića. O njihovom nailasku naoružanu grupu obavestio je student Vladan Bojanić, koji ih je sustigao, i dok su žandarmi razgovarali sa predsednikom opštine, u selo su se vratili Žikica Jovanović Španac i Cvetin Soldatović. Jedni druge pozvali su da polože oružje, a zatim je Žikica Jovanović Španac iz pištolja pucao u pravcu Bogdana Lončara koga je pogodio u stomak, a Cvetin Soldatović je iz puške pucao u pravcu Milenka Brakovića koga je odmah usmratio.“³³

Nikolićeva tvrdnja da su žandarmi posegli za oružjem, „ali nisu stigli da ga upotrebe“, kosi se sa svim zabeleženim svedočenjima očevidaca i učesnika događaja. Svi očevici i učesnici se slažu da su žandarmi upotrebili oružje i da su prvi zapucali iz pušaka u pravcu dvojice prispelih partizana. Napominjemo da su neposredni učesnici ovog događaja (borci Rađevske čete koji su preživeli rat), koji su tokom ove akcije pratili i posmatrali događaj iza leđa dvojice saboraca – neposrednih učesnika u oružanom okršaju – u posleratnim svedočenjima tvrdili da su žandarmi pucali u pravcu Jovanovića i njegovog saborca s namerom da ih pogode, iako su promašili, dok svedočenja dvojice lokalnih zvaničnika zabeležena u žandarmerijskom izveštaju iz 1941, sugerišu da su žandarmi upotrebili oružje i prvi zapucali na prispele partizane, s namerom da ih uplaše kako bi ovi odložili oružje i, shodno tome, bili uhapšeni.

Takođe, u izjavama neposrednih učesnika ovog događaja, tj. partizanskih boraca koji su preživeli rat, nigde se ne pominje ime Cvetina Soldatovića kao učesnika u oružanom sukobu, pogotovo ne da je Soldatović ubio žandarma Brakovića, što dovodi u pitanje validnost svedočenja dvojice lokalnih zvaničnika i posmatrača događaja, na osnovu čijeg kazivanja je sastavljen žandarmerijski izveštaj. Prema svedočenju Mihaila Vujkovca, borca Rađevske čete i jednom od četvorice partizana učesnika ovog događaja koji su preživeli rat, partizan koji je neposredno pratio Žikicu Jovanovića u povratku na seoski zbor bio je sedamnaestogodišnji mladić Dragiša Petrović iz susednog sela Bastava.

Mihailo Vujkovac ovako opisuje ovaj događaj: „Kada su Žikica i ostali bili sasvim blizu žandarma, možda na nekih trideset koraka, neko od seljaka rekao je: 'Evo ih.' Žandarmi su se u tom trenutku okrenuli. Videći Žikicu, odmah su uzeli oružje na gotovs. On je, međutim, i dalje išao prema njima. Kad je bio na 15 koraka od njih, oni su opalili po jedan metak. Žikica je u tom trenutku brzo plegao po zemlji. Naglo je izvadio revolver ispod kaputa (koji je bio obukao) i opalio dvaput. Oba puta je pogodio. I jedan i drugi žandarm pali su. Jedan je bio ranjen u stomak, drugi u grudi. Pripucao je i Dragiša Petrović i, sa pet metaka, dotukao

³³ Milenković, 2010, str. 23.

žandarma koji je bio lakše ranjen.“³⁴ Očigledno da je Petrović ubio ranjenog Brakovića.

Prema svedočenju Aleksandra Jevtića, preživelog borca Rađevske čete i jednog od učesnika događaja, Cvetin Soldatović se priključio četi tek nakon okončanja oružanog sukoba sa žandarmima, krenuvši u partizane sa seoskog zbora.³⁵ U četi se, prema Jevtićevom svedočenju, već nalazio Cvetinov brat Tatomir Soldatović, ali nijedan preživeli učesnik nije svedočio o tome da je on upotrebio oružje u sukobu s žandarmima. Prema rečima jednog od učesnika sukoba, Vjekoslava Spoje, moguće je zaključiti da se pucnjava odigrala vrlo brzo i da su žandarmi vatreno onemogućeni zahvaljujući Jovanovićevoj spretnosti (verovatno i činjenici što je koristio oružje s kojim se lakše i brže rukuje nego puškom): „Kada smo stigli na vašar, do lipe, žandarmi su počeli da pucaju. Žikica je odgovorio. Kad je kleknuo, kad je pucao, kad pre, prosto ne znam, to je bila brzina... Kad sam ja kleknuo, nisam stigao ni pušku da repetiram, a sve je bilo gotovo.“³⁶

Jedini sačuvani domaći istorijski izvor, nastao nedugo nakon okončanja događaja u Beloj Crkvi, predstavlja izveštaj Odeljenja javne bezbednosti Ispostave Drinske banovine u Užicu, Odeljenju javne bezbednosti Ministarstva unutrašnjih poslova u Beogradu, od 21. jula 1941. Zapravo, Odeljenje javne bezbednosti iz Užica prenelo je Ministarstvu unutrašnjih poslova izveštaj komandira Šabačke žandarmerijske čete od 9. jula 1941.

Ovaj izveštaj sastavljen je na osnovu kazivanja predsednika opštine Bela Crkva, Sredoja Kneževića i starešine sela, Nikole Lazarevića. Ne znamo da li je njihovo svedočenje zasnovano na posmatranju događaja ili na osnovu prikupljenih svedočenja njihovih seljana (poznato je, na osnovu svedočenja četvorice boraca Rađevske čete – neposrednih učesnika ovog događaja – koji su preživeli rat, da su se okupljeni seljaci razbežali kada su videli da će doći do oružanog sukoba), i koliko je njihove svedočenje verno preneseno u izveštaju, dok su svedočenja četvorice preživelih partizanskih boraca zasnovana na neposrednom učešću u događaju, što njihovo svedočenje čini validnim.

U izveštaju, između ostalog, piše: „Posle desetak minuta od njihovog odlaska naišla je

³⁴ Ljubiša Manojlović, „Prvi ustanički pucnji“, Glas jedinstvenog Narodnooslobodilačkog fronta Srbije, IV, 40, Beograd, 4.7.1945, str. 4. Napomena: Mihailo Vujkovic, prvoborac Rađevske čete, iz Tolisavaca pokraj Krupnja, zet narodnog heroja Dragojla Dudića, nakon 1949. represiran je od strane Organa unutrašnjih poslova, kao pripadnik prosovjetske komunističke opozicije. Nakon šestogodišnjeg boravka u logorima za „ibeovce“, Vujkovic je društveno marginalizovan, usled čega je napustio zavičaj i preselio se u okolinu Beograda. Njegovo ime je izostavljano kada bi se u sredstvima javnog niinformisanja govorilo o preživelim pripadnicima istorijskog događaja u Beloj Crkvi (npr. povodom 30-godišnjice ovog događaja, u lokalnoj štampi su pomenuta imena trojice preživelih boraca, dok je Vujkovčevo ime izostavljeno, što treba tumačiti kao oblik političke epitetimije). Vujkovic je ponovo 1970-ih uhapšen i robijao dodatnih tri godine kao politički zatvorenik. Umro je 1980.

³⁵ Zoran Joksimović, „Učesnici istorijskog događaja“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXVII, 1171, Valjevo, 2.7.1971, str. 2.

³⁶ Zoran Joksimović, „Sećanja Vjekoslava Spoja. U Beloj Crkvi pod lipom, 7. jula 1941. godine“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXIX, 1276, Valjevo, 6.7.1973, str. 3.

žandarmerijska patrola. Pred opštinskom sudnicom predsednik opštine počeo im je da govori o dolasku ove grupe. U tom su pred žandarme iskrsla dvojica ljudi i to jedan naoružan puškom, a drugi parabelum revolverom. Čim su stali pred žandarme, povikali su: 'Dole oružje!' Žandarmi su takođe uzeli puške na gotovs i pozvali ih da polože oružje i opalili iz svojih pušaka po jedan metak, ali više glava napadača, U tom su i ova dvojica pripucala na žandarme i na mestu ih ubila.³⁷

Ovaj događaj takođe je na vrlo sličan način opisan, tj. prepričan na osnovu žandarmerijskog izveštaja, u mesečnom pregledu dnevnih izveštaja Aćimovićevom Komesarijatu za unutrašnje poslove i Nedićevom Ministarstvu unutrašnjih poslova.³⁸ Mesečni pregledi nastali su na osnovu dnevnih izveštaja, na njima nema potpisa i pečata, tako da su autori pregleda ostali nepoznati. Mesečni pregledi (za 1941) objavljeni su u dva navrata (nepotpuno 1966. i integralno 2010), za razliku od znatno obimnijih dnevnih izveštaja koji su publikovani samo za pojedine srezove.

Iz izveštaja žandarmerije može se naslutiti da su partizani imali nameru da razoružaju dvojicu žandarma, kao što se jasno zaključuje da su žandarmi prvi zapucali. Dakle, partizani nisu odmah zapucali na žandarme čim su ih ugledali, iako su mogli da ih liše života odmah nakon što su se neprimetno približili („iskrsli“). Sem toga, prema sačuvanim svedočenjima, Žikica Jovanović Španac i njegov pratilac, pohitali su ispred ostatka čete ka zboru, pri čemu Jovanović nije sačekao da mu se približi ostatak čete, niti je na putu ka žandarmima držao oružje u rukama. Da je postojala jasna i osmišljena namera da se žandarmi liše života, partizani bi ih organizovano opkolili, ne rizikujući svoje živote.

U prilog tvrdnji da partizani nisu imali nameru da žandarme liše života, već da ih razoružaju, svedoči praksa razoružavanja žandarma u valjevskom kraju u prvoj polovini jula, u danima posle događaja u Beloj Crkvi, nakon čega razoružani žandarmi nisu lišavani života niti su postali zarobljenici (Rađevo, Stubline, Divčibare, Banjani).³⁹

Nije teško zamisliti šta bi se desilo s dvojom partizana da su nakon prvih žandarmerijskih hitaca reagovali kolebljivo i položili oružje. Svakako da bi bili zarobljeni i potom izolovani kao taoci, a zatim streljani. Pripadnici kvislinške žandarmerije učestvuju u streljanjima talaca (uglavnom komunista) u okupiranoj Srbiji, počev od 5. jula 1941.⁴⁰ Nakon prvog učešća u streljanju talaca (Beograd, 5. jul 1941. kada je streljano 13 lica), zabeležena su i druga učešća kvislinške žandarmerije u masovnim streljanjima talaca, zarobljenih partizana i civila, tokom

³⁷ Novak Živković, „Prva partizanska akcija u Srbiji. Neprijateljski izveštaj o događajima od 7. jula 1941. godine u Beloj Crkvi“, Arhivski pregled, 1–2/1966, Beograd, 1967, str. 142.

³⁸ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, I/21, Borbe u Srbiji 1941–1944, (ur. Fabijan Trgo), Beograd, 1965, str. 8–9; O pristupu prošlosti. Primer jednog istorijskog izvora, (pr. Miroslav Perišić, Boro Majdanac), Beograd, 2010, str. 11–12.

³⁹ Isto, str. 12–14.

⁴⁰ Branislav Božović, Beograd pod komesarskom upravom 1941. godine, Beograd, 1998, str. 202.

istog meseca, kako u Beogradu tako i u drugim gradovima (Čačak, Užice). Ovakva praksa dodatno je intenzivirana u narednom periodu.

Zašto onda predstavnici akademskog istorijskog revizionizma ne proglase 5. jul 1941, kada su žandarmi u kvislinškoj službi u Beogradu izvršili masovno streljanje svojih sunarodnika, početkom „bratoubilačkog rata“ u Srbiji?

Istorijski izvori nam omogućavaju da govorimo o odnosu lokalnog stanovništva, tj. lokalnih savremenika, prema događaju u Beloj Crkvi. Izvesno je da znatan deo lokalnog stanovništva nije smatrao dvojicu ubijenih žandarma „žrtvama progona i nasilja“, niti su meštani ubistvo navodno „nedužnih žandarma“ razumevali kao „ustanak protiv države“. Stav lokalnog stanovništva prema ovom događaju ilustruje i deo izveštaja nemačke krajskomandanture iz Šapca u kome se kaže da je ubistvo dvojice žandarma „čitavo stanovništvo primilo sa simpatijama“.⁴¹

Trojica preživelih pripadnika Rađevske čete i učesnika događaja u Beloj Crkvi (Mihailo Vujkovic, Vjekoslav Spoja i Aleksandar Jevtić), ističu kako se četi neposredno nakon završetka ovog događaja, istog dana, priključilo 4-5 omladinaca koji su bili učesnici seoskog zbora.

U svedočenju Mihaila Vujkovca, objavljenom 1945, najpre se ističe kako se četi pridružio „posle zbora“, Bogdan Antonić, student iz Bele Crkve i četvorica neimenovanih mladića iz Tolisavaca (Vujkovčevog sela), da bi potom Vujkovcu bile pripisane sledeće reči: „Odmah se pridružilo još dvadesetak mladića, tako da je u trenutku polaska iz Bele Crkve sa Žikicom bilo već 46 ustanika.“⁴² Očigledno da je ovakav razvoj događaja usledio ubrzo nakon 7. jula, a da se neposredno nakon zbora četi priključio manji broj dobrovoljaca (4-5 omladinaca). U ovom slučaju, najpouzdanije je svedočenje preživelog borca ove čete i učesnika događaja u Beloj Crkvi, Aleksandra Jevtića, koji navodi imena četvorice novoprispelih boraca neposredno nakon zbora.⁴³ Podatak o prispeću novih boraca neposredno nakon ubistva dvojice žandarma i narastanje čete u danima nakon ovog događaja, ističemo kako bismo ukazali na sledeći paradoks: kako je moguće da vinovnici „bratoubilačkog rata“, tj. oni koji su pucali na „predstavnike stare vlasti“ i „državu kao instituciju“, budu brojčano ojačani od strane očevidaca? Sem toga, prema svedočenju učesnika događaja, Vjekoslava Spoja, što potvrđuju i ostali izvori, jedan od boraca čete, student Vladan Bojanić iz Bele Crkve, ostao je nakon prvog dolaska partizana na seoskom zboru i nakon privremenog odlaska njegovih drugova u šumu.⁴⁴ Činjenica je da ga njegovi seljani nisu odali žandarmima.

Isto tako, vredni napomenuti da je seoski zbor nakon prvog dolaska partizana, a pre dolaska

⁴¹ Nikolić, 2009, str. 35.

⁴² Manojlović, 1945, str. 3–4.

⁴³ Joksimović, 1971, str. 2.

⁴⁴ Joksimović, 1973, str. 3.

žandarma, govorom otvorio borac Rađevske čete i meštanan Bele Crkve, Bogoljub Rakić, što dodatno svedoči o spremnosti lokalnog stanovništva da se priključi oslobodilačkoj borbi. Bogoljub Rakić je zajedno sa dvojicom seljaka iz Bele Crkve zaklan od strane četnika 9. septembra 1943. Nijedan od njih nije poginuo u borbi, niti je u vreme hvatanja od strane četnika bio pripadnik neke oružane formacije. Uхваćeni su pred ukućanima i odvedeni u šumu, gde su svirepo likvidirani. (Bogoljub Rakić se pasivizirao posle pada Užičke republike i nakon toga je živeo civilnim životom).⁴⁵

Da li pristalice rehabilitacije dvojice žandarma u kvislinškoj službi, navodno ubijenih „iz ideološko-političkih razloga“, pomišljaju da su Bogoljub Rakić i njegova dvojica seljana ubijeni iz ideoloških i političkih razloga? Da li je na osnovu Zakona o rehabilitaciji bilo moguće zatražiti sudsku rehabilitaciju ovih civila koje su ubili pripadnici ravnogorskog četničkog pokreta, s obzirom na činjenicu da su pripadnici ovog pokreta 2004. zakonskim putem izjednačeni sa pobedničkom stranom iz Drugog svetskog rata?

Izbor Koste Nikolića, doktora istorijskih nauka, za veštaka u procesu rehabilitacije dvojice kvislinških žandarma, prema oceni prof. Đorđa Stankovića, šefa Katedre za istoriju Jugoslavije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, predstavlja presedan: „Da li je slučajnost to što ovaj savremeni politički sud i veštak ne znaju u kom slučaju se pozivaju istoričari-naučnici, kao eksperti? Prvo, pozivaju se kada se radi o tužbi za plagijat. Drugo, kada je u pitanju procena istorijskog izvora – da li je falsifikat ili verodostojno svedočanstvo, te da li je to svedočanstvo original ili kopija. Sud nije raspravljao ni o jednom ni o drugom. Budući da se radi o jednom konkretnom istorijskom događaju, sud je verovatno pozvao veštaka po pitanju interpretacije tog događaja. Pitanje interpretacije istorijskih događaja je u domenu istorijske nauke. Ovako kako je postupio Okružni sud u Šapcu sa svojim veštakom, nesporno je pokušaj tiranije nad istorijskom svešću nametanjem sasvim određenih političkih poruka, kao i kršenja srpskog pozitivnog zakonodavstva zloupotrebom veštaka.“⁴⁶

Negativnu ocenu čina rehabilitacije dvojice kvislinških žandarma, kada je reč o stručnoj javnosti, izneo je prof. Đorđe Stanković: „Za nas, kao i sud i veštaka, ne bi trebalo da bude sporno da je 7. jula 1941. godine Srbija već tri meseca bila zemlja koju je okupirala nacistička Nemačka. Ni da je odmah po kapitulaciji uspostavljen i nemački nacistički upravni aparat. Isto tako, ne bi trebalo da bude sporno da se celokupan upravni aparat Kraljevine stavio na raspolaganje okupatoru. Oba pomenuta žandarma su dobrovoljno ostala u službi tog upravnog aparata. I tog dana su 'uređovali po zadatku', takođe, dobrovoljno, a ne pod prisilom. Znali su za nemačku nacističku naredbu o zabrani okupljanja na javnim mestima i

⁴⁵ Milojica Pantelić, „Iz prvih dana oružanog ustanka. Bogoljub Rakić otvorio narodni zbor“, 4. jul, VII, 297, Beograd, 27.2.1968, str. 10.

⁴⁶ Đorđe Stanković, „Politička represija i rehabilitacija“, Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/2009, Beograd, 2009, str. 219–220.

zadatak im je bio da na to upozore okupljeni narod u Beloj Crkvi te da ga, ako bude potrebe, i silom onemoguće.⁴⁷

Kako stoga, u ovom kontekstu, posmatrati izjavu historičara Koste Nikolića: „Prema mom kritičkom sudu, u pravu su bili oni koji su izgubili rat 1945. godine.“⁴⁸ Odnosi li se ovo „kritičko presuđivanje“ i na aboliciju kvislinškog aparata kome su pripadali Milan Aćimović i Milan Nedić i njima podređeni represivni aparat?

Osvrćući se na ukupan učinak i moguće posledice „revnosnog rada srpskog političkog sudstva“ u kontekstu spornih odluka o rehabilitaciji kontroverznih ličnosti srpske istorije iz perioda Drugog svetskog rata, Đ. Stanković zaključuje: „Svojim odlukama, sasvim očigledno, sudstvo promoviše određenu političku klimu, šalje javnosti sasvim određene političke poruke, koje putem medija utiču na širenje revanšizma i stvaranje haosa u kolektivnoj istorijskoj svesti.“⁴⁹

Pokušaj nenaklonjenih prosuditelja iz redova državnih institucija da okarakterišu čin otpora pripadnicima kvislinškog represivnog aparata, odnosno začetak oslobodilačke borbe, kao „začetak građanskog rata“ i „ustanak protiv države“, odnosno „napad na državu kao instituciju“, iako kvislinška tvorevina u Srbiji nije imala prerogative države, nameću poželjnu predstavu o srpskom kvislinštvu kao izrazu srpske državotvorne i nacionalne ideje. Ovakve navodno apodiktičke ocene u medijima poprimaju odlike opskurne mitologeme, imenovajem protagonista oslobodilačkog pokreta za „teroriste“ i „ubice nedužnih ljudi“.⁵⁰

Ulica, škola i kasarna koje su Valjevu nosile ime Žikice Jovanovića Španca (1914–1942), jugoslovenskog dobrovoljca u Internacionalnim brigadama Španske republikanske armije, jednog od pokretača antifašističkog ustanka u Srbiji i neposrednog učesnika oružanog sukoba u Beloj Crkvi 7. jula 1941, posthumnog nosioca Ordena narodnog heroja kao najprestižnijeg jugoslovenskog odlikovanja, dobile su nova imena tokom 1990-ih, u Jovanovićevom rodnom gradu. Spomenik Žikici Jovanoviću Špancu u okviru memorijalnog centra u Radanovcima, kraj Kosjerića, na mestu Jovanovićeve pogibije, skrnavljen je u više navrata u protekle dve decenije. „U dva navrata nepoznata lica su brisala uklesane istorijske datume na obelisku. Žikici su stavljali omču oko vrata s ciljem da ga obore.“⁵¹

Kao kontrapunkt skrnavljenju uspomene na Žikicu Jovanovića Španca na prostoru njemu zavičajne zapadne Srbije, napominjemo da je Srpska pravoslavna crkva omogućila podizanje

⁴⁷ Đorđe Stanković, „Zemlja nesrećnih mrtvaca“, Politika, CVI, 34228, Beograd, 21.2.2009, str. 14.

⁴⁸ Milosavljević, 2004, str. 24.

⁴⁹ Đorđe Stanković, „Istorijska nauka jedina merodavna za rehabilitacije“, Politika, CVI, 34477, Beograd, 31.10.2009, str. 13.

⁵⁰ Kao groteskan primer jedne ovakve mitologeme, navodimo tekst iz jednog beogradskog dnevnog lista, u kome se na nedopustiv i neozbiljan način govori o uzroku oružanog sukoba 7. jula 1941. u Beloj Crkvi; vid. Vlada Arsić, „Građanski rat počeo zbog konobarice“, Press, 1620, Beograd, 4.7.2010, str. 7.

⁵¹ Milorad Bošnjak, „Pucnji još ubijaju“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 13.1.2009, str. 12.

spomenika žandarmima Lončaru i Brakoviću, u porti crkve sv. Đorđa, u Beloj Crkvi, gde su nakon 2000. preneseni i sahranjeni njihovi zemni ostaci. „Uz dozvolu i blagoslov crkvenih vlasti, spomenik Bogdanu Lončaru podignut je u porti crkve 2000. Dve godine kasnije, Udruženje za očuvanje srpske tradicije podiglo je spomenik i Milenku Brakoviću.“⁵²

Na spomeniku Milenku Brakoviću ispisan je sledeći zavet: „Da se više nikad ne dogodi da Srbi ubije Srbina“, kojim „čuvari srpske tradicije“ podsećaju da živimo u vremenu „nacionalnog pomirenja“ i, shodno tome, društvenog blagostanja. Na istom spomeniku uklesana je i sledeća rečenica: „Ubijen si od bezbožničke bratske ruke a na greh i sram srpskog roda“, kojom je dat prilog ozvaničenju crkvene rehabilitacije kvislinštva i kojom se jasno sugeriše koga crkva smatra pripadnicima srpskog naroda, a koga „bezbožnicima“ i otpadnicima. Na ovom konkretnom primeru moguće je dodatno sagledati anticipatorsku ulogu crkve u rehabilitaciji poraženih snaga iz vremena Drugog svetskog rata, nekoliko godina pre nego što je država započela rehabilitaciju snaga kolaboracije i, u određenim aspektima, snaga kvislinštva, dajući ovom procesu zakonski privid.

Crkveni doprinos memorijalizaciji dvojice kvislinških žandarma treba shvatiti kao pokušaj materijalizovanja kontrateže lokalnom prostornom memorijalu u Beloj Crkvi koji je oformljen 1951. podizanjem spomen-obeležja partizanskim učesnicima događaja, rad vajara Stevana Bodnarova, da bi 1971. bio izgrađen spomen-kompleks „Simbolika u kamenu“, rad arhitekta Bogdana Bogdanovića, dok je u crkvenoj porti podignuto spomen-obeležje partizanima iz drugih delova Jugoslavije, poginulim u rađevskom kraju, delo arhitekta Miluna Stambolića. Memorijal u Beloj Crkvi je od sredine 1970-ih do sredine 1980-ih godišnje u proseku posećivalo između 50.000 i 100.000 posetilaca.⁵³

Početak epiloga

Na kraju, umesto zaključka, navešćemo primer političke i ideološke hipokrizije Miloševićevog režima koji je, prema rečima profesora Todora Kuljića „pripremio današnji istorijsko-politički preokret. Društveno-politička situacija 1990-ih normalizovala je različite verzije istoriografskog ekstremizma.“⁵⁴

U Valjevu su 15. septembra 1986. svečano otkriveni spomenici Žikici Jovanoviću Špancu (rad Miodraga Živkovića) i dr Milošu Pantiću (rad Ota Loga), dvojici nekadašnjih stanovnika

⁵² Arsić, 2010, str. 7.

⁵³ Branka M. Jakovljević, „Memorijali u Beloj Crkvi i u Stolicama“, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, poseban prilog, 19, Muzejske postavke i njihov doprinos negovanju revolucionarnih tradicija: materijal sa stručnog savetovanja, Krupanj, 4–5. oktobar 1982, (ur. Gojko Lađević), Beograd, 1982, str. 162–165.

⁵⁴ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, Beograd, 2002, str. 473–474.

ovog grada i začetnika Rađevske čete Valjevskog NOP odreda. Svečano otkrivanje ova dva spomenika pratio je politički govor tadašnjeg predsednika CK Saveza komunista Srbije, Slobodana Miloševića. Događaj u Valjevu, kome je prema pisanju dnevnih listova, prisustvovalo oko 20.000 stanovnika Valjeva i okoline, iskorišćen je za promociju Miloševićeve političke snage. Očigledno je da 20.000 ljudi nije došlo na ovaj skup podstaknuto željom da doprinese komemorisanju dvojice lokalnih revolucionara, već da pruži podršku nacionalističkoj struji koja je preuzimala rukovodstvo u Savezu komunista Srbije. Ovaj skup predstavlja začetak iskazivanja masovne podrške Miloševićevoj politici.

Upadljivo je da se Milošević u dugačkom govoru tek ovlaš osvrnuo na ličnosti dvojice valjevskih revolucionara. Milošević je izrazio negodovanje zbog aktuelne zloupotrebe slobode izražavanja, što je, prema njegovim rečima, uključivalo i „pravo građanstva svim idejama i ideologijama – do amnestije četništva i restauracije kapitalizma“.⁵⁵ Činjenica je da je upravo Miloševićev režim omogućio amnestiranje i normalizovanje četničke ideologije i stvorio uslove za zločinačko delovanje onih koji su bili inspirisani praksom četničkog pokreta tokom Drugog svetskog rata, kao što je omogućio restauraciju kapitalističkog privrednog sistema u Srbiji.

Vredi ukazati na sledeći paradoks: autor spomenika Žikici Jovanoviću Špancu, Miodrag Živković, koji je uz Vojina Bakića, Dušana Džamonju i Bogdana Bogdanovića najznačajniji predstavnik jugoslovenske monumentalne spomeničke skulpture, čiji radovi na temu NOR-a i socijalističke revolucije (Kragujevac /1963/, Tjentište /1971/, Kadinjača /1979/) predstavljaju prepoznatljiv doprinos posleratnoj jugoslovenskoj memorijalizaciji događaja iz Drugog svetskog rata, postaće tokom naredne dve decenije autor idejnih rešenja za nekoliko spomenika u gradovima Republike Srpske („Spomenik srpskim braniocima“ u Brčkom /1997/, „Spomenik borcima Semberije“ u Bijeljini /1998/, „Časni krst“ u Prijedoru /2000/, „Spomenik borcima otadžbinskog rata“ u Derventi /2001/, „Spomenik borcima za slobodu“ u Modriči /2002/) koji komemorišu rezultate politike etničkog čišćenja, tj. rezultate politike Slobodana Miloševića.

Prvobitno objavljeno u: Bešlin, Milivoj; Atanacković, Petar (ur.) (2012): Antifašizam pred izazovima savremenosti. Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija – AKO, str. 81–110.

⁵⁵ J. Stojić, „Veliki narodni zbor u Valjevu“, Politika, LXXXIII, 26204, Beograd, 16.9.1986, str. 1.

Literatura

- Arsić, Vlada, „Građanski rat počeo zbog konobarice“, Press, 1620, Beograd, 4.7.2010.
- Bing, Albert, „Pomirbena ideologija i konstrukcija identiteta u suvremenoj hrvatskoj politici“, Dijalog povjesničara-istoričara, 10/1, Osijek 22–25. rujna 2005, (ur. Igor Graovac), Zagreb, 2008.
- Bošnjak, Milorad, „Pucnji još ubijaju“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 13.1.2009.
- Božović, Branislav, Beograd pod komesarskom upravom 1941. godine, Beograd, 1998.
- Cvetković, Srđan, „I loš zakon bolji je ni od kakvog“, Politika, CVI, 34460, Beograd, 14.10.2009.
- Delić, A., „Sud u Šapcu rehabilitovao žandarma kojeg je 7. jula 1941. ubio Žikica Jovanović: Španac pucao u nedužnog čoveka“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 8.1.2009.
- „Hrvatski sabor: Deklaracija o osudi zločina počinjenih tijekom totalitarnoga komunističkog poretka u Hrvatskoj 1945–1990. godine“, Narodne novine. Službeni list Republike Hrvatske, 76/2006, Zagreb, 10.7.2006.
- Jakovljević, Branka M., „Memorijali u Beloj Crkvi i u Stolicama“, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, poseban prilog, 19, Muzejske postavke i njihov doprinos negovanju revolucionarnih tradicija: materijal sa stručnog savetovanja, Krupanj, 4–5. oktobar 1982, (ur. Gojko Lađević), Beograd, 1982.
- Joksimović, Zoran, „Sećanja Vjekoslava Spoja. U Beloj Crkvi pod lipom, 7. jula 1941. godine“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXIX, 1276, Valjevo, 6.7.1973.
- Joksimović, Zoran, „Učesnici istorijskog događaja“, Napred. List narodnog fronta okruga valjevskog, XXVII, 1171, Valjevo, 2.7.1971.
- Jovanović, Žarko S., „Uporednost oslobodilačkog i građanskog rata“, Tokovi. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/1993, Beograd, 1993.
- Kuljić, Todor, „Kultura sećanja – istorijat“, Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije, 1–2/2004, Beograd, 2004.
- Kuljić, Todor, „Poslesocialistički antikomunizam“, Teme. Časopis za društvene nauke, XXXII, 2/2008, Niš, april–jun 2008.
- Kuljić, Todor, Prevladavanje prošlosti. Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka, Beograd, 2002.
- Lalić, Veljko, „Intervju: Boris Tadić. Đinđićevom metodom rešavam problem Kosova“, Nedeljnik. Besplatan primerak uz Press, Press, 2164, Beograd, 11.1.2012.
- Manojlović, Ljubiša, „Prvi ustanički pucnji“, Glas jedinstvenog Narodnooslobodilačkog fronta Srbije, IV, 40, Beograd, 4.7.1945.
- Mićević, I., „Žikica Jovanović Španac započeo je građanski, a ne rat protiv okupatora. I heroj i terorista“, Večernje novosti, LVI, Beograd, 10.1.2009.
- Mićević, I., „Žikica ponovo heroj“, Večernje novosti, LVIII, Beograd, 4.7.2011.
- Mijušković, Mirosljub, „Zločini pobednika“, Politika, CIV, 33672, Beograd, 6.8.2007.
- Milenković, Ljiljana, „Priča o 7. julu 1941. Bratoubilački ustanički pucanj“, Akter. Magazin za savremenu Srbiju, 41, Beograd, 12.7.2010.

- Miljković, Aleksandar A., „Osuda komunističkog režima uslov rehabilitacije žrtava komunističkog terora“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, II, 2/2004, Beograd, 2004.
- Milosavljević, Marijana, „Ofanziva SPO-a. Čičini unuci“, *NIN*, 2817, Beograd, 23.12.2004.
- Nikić, M., Spalović, D., „Skupština o pravima ravnogoraca. Svađa zbog istorije“, *Politika*, CI, 32729, Beograd, 17.12.2004.
- Nikolić, Kosta, „Šta se zaista dogodilo 7. jula 1941. u Beloj Crkvi. Uloga seoskog vašara u srpskoj istoriji“, *NIN*, 3028, Beograd, 8.1.2009.
- Pantelić, Milojica, „Iz prvih dana oružanog ustanka. Bogoljub Rakić otvorio narodni zbor“, 4. jul, VII, 297, Beograd, 27.2.1968.
- Parivodić, Milan, „Istorijski značaj Zakona o rehabilitaciji“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, VI, 2/2008, Beograd, 2008.
- Sekulović, Aleksandar, „Pravni aspekti eventualne rehabilitacije Draže Mihailovića“, *Istina. List Društva za istinu o Narodnooslobodilačkoj borbi*, III, 8, Beograd, avgust 2009.
- Spasojević, V.C., „Komisija za utvrđivanje istine o Draži Mihailoviću potvrdila da je ubijen na Adi. Grob nikad neće naći“, *Večernje novosti*, LVIII, Beograd, 15.4.2011.
- Stamenović, Ilija, „Kosta Nikolić, istoričar: 'Ni potomak Svetog Save ne bi ga majci dobio penziju'“, *Srpska reč*, 358, Beograd, 10.11.2004.
- Stanković, Đorđe, „Istorijska nauka jedina merodavna za rehabilitacije“, *Politika*, CVI, 34477, Beograd, 31.10.2009.
- Stanković, Đorđe, „Politička represija i rehabilitacija“, *Tokovi istorije. Časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, 1–2/2009, Beograd, 2009.
- Stanković, Đorđe, „Zemlja nesrećnih mrtvaca“, *Politika*, CVI, 34228, Beograd, 21.2.2009.
- Stojić, J., „Veliki narodni zbor u Valjevu“, *Politika*, LXXXIII, 26204, Beograd, 16.9.1986.
- Trkulja, Jovica, „Rehabilitacija kao mera pravnog savladavanja autoritarne prošlosti u Srbiji“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, VI, 2/2008, Beograd, 2008.
- Turudić, Momir, „Ko kači, a ko skida sliku Milana Nedića“, *Vreme*, 958, Beograd, 14.5.2009.
- Vodinelić, Vladimir V., „Zakon o rehabilitaciji – tužna priča sa možda srećnim krajem“, *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti*, VI, 2/2008, Beograd, 2008.
- „Zakon o izmenama i dopunama Zakona o pravima boraca, vojnih invalida i članova njihovih porodica“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, LX, 137/2004, Beograd, 24.12.2004.
- „Zakon o rehabilitaciji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, LXII, 33/2006, Beograd, 17.4.2006.
- „Zakon o rehabilitaciji“, *Službeni glasnik Republike Srbije*, LXVII, 92/2011, Beograd, 7.12.2011.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, I/21, *Borbe u Srbiji 1941–1944*, (ur. Fabijan Trgo), Beograd, 1965, str. 8–9; O pristupu prošlosti. Primer jednog istorijskog izvora, (pr. Miroslav Perišić, Boro Majdanac), Beograd, 2010.
- Zečević, Momčilo, „Povodom rehabilitacije Slobodana Jovanovića i kneza Pavla Karađorđevića“, 23.12.2011, <http://www.e-novine.com/drustvo/55796-Povratak-kolaboraciji-faizmu.html>.
- Živković, Novak, „Prva partizanska akcija u Srbiji. Neprijateljski izveštaj o događajima od 7. jula 1941. godine u Beloj Crkvi“, *Arhivski pregled*, 1–2/1966, Beograd, 1967.